

KÁNTOR LAJOS

*Péterfalvától Kolozsvárig**Kiss Ferenc közelében*

irill betűs képeslap (fenyővel körülvett víztükör, a háttérben magas hegy), cirill és latin betűs címezéssel (Románia, Cluj, Croitorilor 15, Kántor Lajos) érkezett magyar szöveggel Tiszapéterfalváról Kolozsvárra, a román pecsét szerint 1973. szeptember 5-én. Az üdvözlés így szólt:

Ez Kárpátalja! Mint a Kelemen havasok, csak... folyton Nagy L. lovacsájának záró soraira kell gondolnom. – És a vitákra, amik innen igencsak abszurdoidnak tetszenek. – Rátok viszont mindig jóérzéssel és szeretettel

*Kiss Feriék**Péterfalva 1973. aug. 29.*A *Búcsúzik a lovacska* záró sorai pedig így hangzanak:

*Jaj, a hó
feketedve kavarog a hó
még a fogaimat is
megőrlitek!*

Augusztus végén normális körülmények közt még nem hull a hó, nem kavarog feketedve – Kiss Ferenc kárpátaljai, budapesti és Kárpát-medencei hangulata azonban nyilván nem véletlenül cseng össze költő barátja, Nagy László verssoraival. Abból a 29 megtalált levélből és üdvözlő lapokra írt tudósításokból, amelyeket őrzök (és amelyeket most sikerült előkerítenem – egyelőre tudomásul véve a hosszabb kieséseket), a kavargó kedv gyakran kiolvasható, többnyire pedig a kiváltó ok is.

Sem születésének (Péterfalva, 1928), sem halálának (Budapest, 1999) nincs kerek évfordulója, mégis úgy gondolom, fölösleges várni „hivatalos” alkalmakra, hogy megidézzük az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb magyar irodalomtörténészét és kritikusát, aki fontos szerepet vállalt – 1985-ben bekövetkezett súlyos betegségéig – a rendszerváltás előkészítésében is. A Kiss Ferencre hárult feladat súlyáról csak részben győződhetünk meg tanulmányai, cikkei alapján; az emlékezések és a titkosszolgálati jelentések többet mondanak erről – a levelekhez kapcsolódva érdemes lesz hát utalni rájuk. (A személyes érintettség teszi lehetővé, hogy a rendelkezésemre álló iratokból idézzek a megfelelő helyen.)

Első – emlékezetem szerint még közvetett – találkozásunk 1956 májusára datálható, a debreceni Kossuth Lajos és a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem közti tapasztalatcsere létrejöttékor a kolozsvári nyilvános rendezvényen (tanársegédként?) ő tolmácsolta a debreceniek üdvözlését, én pedig bölcsészként a közönség soraiból hallgathattam őt. (A mi debreceni utunkhoz nem fűződik személyéhez kapcsolható emlékem.) Csupán fel-

tételezni tudom, hogy megismerkedésünk 1962 késő tavaszán történhetett, ekkor ugyanis egy hónapot tölthettem (már mint ifjú Korunk-szerkesztő) Budapesten, találkozhattam Illyés Gyulával, Veres Péterrel, Szabó Pállal, az akkori írószövetségi elnök Darvas Józseffel (Balogh Edgár ajánló sorainak köszönhetően) – ennek a népi tábornak volt ifjú reprezentánsa Kiss Ferenc. Ami viszont tény, hogy 1968-ban már baráti-szakmai kapcsolatban álltunk. Budapesti képeslap (a Mátyás-templommal és a Szent István-szoborral) tanúskodik róla:

Kedves Lajosom!

Hálásan köszönöm a könyved s a jóleső ajánlást. Egyelőre csak így, röviden, majd ha alaposan elolvastam, akkor tüzetesen, esetleg bírálattal is. Addig is a legjobbakat kívánja s ölel

Kiss Feri

Bp., 1968. okt. 9.

Majdnem egy év kimaradást regisztrálva (közben biztosan váltottunk levelet), 1969 nyarából találok az újabb, részletes híradást, választ szerkesztői kérésekre. Ez a levél már a *Korunk* címére érkezett, még a főtéri címre (ablakaink Fadrusz szobrára, Mátyás királyra és vezéreire néztek).

1969. jún. 3.

Kedves Lajosom!

azért válaszolok késve, mert előbb fel kellett mérnem az Ady körüli új fejleményeket, s erre a Kosztolányi-hajza fináléja meg a könyvnap rendezvények miatt alig jutott idő. Kérlek, ne haragudj.

De essünk túl előbb a családi vonatkozásokon. Vagyis meg kell rójalak a nagy hálálkodásért. Ilyesmért nem jár köszönet, ebben az esetben meg inkább mi lehetünk hálásak, mert a feleségedet elhallgattuk volna másnap éjjelig is. – Ami a mi erdélyi utunkat illeti, arról csak annyit, hogy egyre bizonytalanabb. Augusztus második felében mehettünk volna (Kósa Lacival), mert előtte a szüleimmél leszek, de az Intézetben aug. 20. táján kerül sor a kézikönyv 7. kötetének lezárására, s nemigen mehetek el. A fene megette, de a reményt nem adtam fel, s talán kora ősszel sor kerülhet rá. Annyi biztos, hogy a nyári programotok alakításában velünk nem kell számolnotok. Amúgy is csak egy-két napig időzhattünk volna Kolozsváron.

Az Ady-revizíó! Szívesen vállalom, mert nemrég javítottam át a Kosztolányi-monográfia vonatkozó fejezetét, s abban elég tüzetesen foglalkoztam az ügygel. Átolvastam a Petőfi Irod. Múzeum interjú-gyűjteményét is („Ifjú szívekben élek?”), s mint a kérdőjelből gyaníthatod, itt is kísért a Székely [János] által képviselt álláspont felújításának esélye. Én a dolgot megpróbáltam Kosztolányi felől is érteni, de így se találok meggyőzőnek se az ő különvéleményét, se az utódaiét. Itt szerintem is a magyar líra specifikumát, legtöbbszörre képesítő készségeit kezdik ki, akik Adyt alábecsülik. Türelemmel, filológusi tónusban, de ilyen szellemben képzelem el az esszét, amit erről nektek írhatok. Szeretném úgy megcsinálni, hogy egy rövidebb és népszerűbb változata – a nálatok zajló vitát is beleszóve – a rádióban is közölhető legyen. Ígérni aug. közepére tudom, de ha hamarabb készülne el, akkor is jobb lenne, ha ősszel jelenne meg. Nem?

Mint az előbbiekből sejtethed, a Kosztolányi-könyv csakugyan befejezés előtt. Jövőre – ez már hivatalos – talán meg is jelenik. Benne van a kiadói tervben. Persze, a régen írt fejezeteiket nagyon szívesen javítgatnám még, de több határidő-módosítást már nem kívánhatok.

Az Adyról írott cikkemet szívesen elküldeném, de azt hiszem félreérted a címet, mert nem Ady prózájáról szól, hanem irodalmi bírálatairól. (Ady irodalompolitikája. Kortárs, 1961, 455.)

Volna még írni való, de az ember azt se tudja, mi volna fontosabb. Leginkább talán az, hogy a Váci utcai sátrak közül a tietek igen-igen hiányzott. Még az ungváriak is ott voltak. Pedig csak egy magyar szerző könyvét hozták, a Kovács Vilmosét.

Ezzel most be is fejezem. Feleséged kezét csókolom, Téged öllelek, a barátokat szintén

Kiss Ferenc

Majdnem elfelejtettem, hogy a „Tiszta» epika felbomlása”-t is megkaptam. Persze kévsé, mint mindent, amit az Intézetbe küldesz. Egy bétén egyszer megyünk be. Hogy milyen figyelemmel s nyereséggel olvastam, a Kosztolányi-könyvben majd látni fogod. Bár tüzetesebb köszönetre is jutna alkalom.

KF.

A Budapestről Kolozsvárra és Kolozsvárról Budapestre érkező levelek az irodalomtörténeti munka és a szerkesztés időszerű részleteiről folyamatosan beszámolnak. A hírek jönnek-mennek, az éppen utazásra vállalkozók útján is. (Kolozsvári Papp László és Széles Klára a hírvivők közé tartoznak, amint ez egy következő, lánchidas képeslapról is megtudható.)

1970. szept. 18.

Kedves Lajosom. Köszönöm a híradást. Sajnos, Laci váratlanul ment, s így nem vihette el az Alapozásról írt kritikát. Pedig náluk van a másodpéldány. Klárinál. Aztán itt vár a Király „Ady”-ja is, hogy valakivel elküldjem. Az „Alapozás”-ról 7 flekket írtam. Egyet húzni kellett. Így elestél a bíráló mozzanatoktól. De kibírod. Novemberben jön. A jubok [báránybőrök] ne idegesítsenek. Részleteiben is elküldözgetheted. Szívességed így is nyomja már a lelkiösméretem. Szeretettel köszöntünk

Kferiék

Ritoók Lacit [! – helyesen: Jancsit] külön üdv. Feri

Az Erdélyben vásárolt báránybőrök visszatérő motívuma K. F. leveleinek, feldolgozásra, az otthon díszítésére szánta őket.

A következő hosszú levél konkrétumai közül talán a Vekerdire utalás igényel magyarázatot. A *Valóságban* Vekerdő László részletes kritikát közölt a korabeli *Korunkról*, és ebben – úgy éreztem, igaztalanul – engem egy riport miatt elmarasztalt, irodalomtörténeti-kritikai, illetve szerkesztői munkámra viszont nem pazarolt szót. Panaszomra válaszolt Kiss Feri.

1971. jan. 22.

Kedves Lajosom!

Ne haragudj, hogy ilyen késve írok, de talán tudod, hogy otthon voltam Ugocsában, s az apám halála után elég nehéz volt visszazökennem a normális életbe. Pedig a lapod igen jólesett, s az különösen, hogy a bírálatom nem találtad haszontalannak. Ami kimaradt, a Kritikától tudnám csak visszaszerezni (eddig nem sikerült), mert egy példányt Széles Klári vitt el, egyet Szabadkára adtam kölcsön. Ha jól emlékszem, a kimaradt oldalon arról el-

mélkedtem, hogy a líraiságnak milyen alaptípusai lehetnek, s ezek elhatárolása milyen fontos lenne. – A Vekerdi bírálata ne bántson, ő nem rosszindulatú ember, s nem is az a funkciója, hogy szakmai felismerésekkel lepjen meg, hanem az, hogy néha kimondja (pl. Németh L.-ről), amit a céhbbeliek nem mernek, noha tudnak. Az „És” bírálatát pedig nem kell magyaráznom. Idegesek most, s harapnak. Lehet, hogy kicsorbul a foguk.

Közben megjött a Korunk levele, s a tervhez csak gratulálni tudok. Nem lesz könnyű jól végigcsinálni. S ha korábbi biztatásokra itt lehetne válaszolnom, azt írnám, hogy a „Hétköznapiak és távlatok” szám anyagához talán hozzá tudnék járulni egy olyan tanulmánnyal, mely a régi Korunk szociográfikus közleményeiről, a lap és a szociográfiák kapcsolatáról szól. Ilyesféle címmel: „A régi Korunk és a szociográfia”. Mit szóltok hozzá?

Széles Klárral még csak néhány szót váltottunk, de remélem, sürgősen sort keríthetünk egy tüzetes eszmecsereére.

Azt a tanulmányt, melyet a Kortárs nem hozhatott (Hogyan tanítják a történelmet a szomszéd államok m. iskoláiban?) a pártközpont a vezető történészek jelenlétében megvitatta. Nagyra értékelték. Szűkebb kör számára kiadják, s hasonló új munkákat terveznek.

Én most Király Adyjáról írtam a Kritikának. Nagy respektussal, ami – a sok civódás után – meg fogja lepni Királyt. „Lemossa” ez a könyv az egész szakmát. Elképesztő.

A bárányaink már az asszonyokat melegítik. Így közvetve Te is.

Sűrűn emlegetünk Benneteket, s az ősszel talán sikerül bekukkantanunk Kolozsvárra. A szilágysági rokonok hívnak szüretre, de egyébként is.

Ölel Mindőtöket

KFeri

Jánost külön is köszöntöm

KF.

És már itt az újabb hosszú levél, kézből küldve (tehát bélyeg, postai pecsét nélküli borítékban):

1971. márc. 9.

Kedves Lajosom!

Leveled néhány napja érkezett, s úgy tudom, Klári csak 15. táján megy. Így ezt a levelet még átviheti, s emlékeztetni tudom a forgatókönyvre is. Holnap találkozunk.

Sok újságot nemigen tud majd rólunk, mert betente egyszer találkozunk, s akkor is alig tudunk néhány szót váltani. A kézikönyv-munka a végéhez közelít, a határidő mindenkit idegesít. Én ugyan elég régen elkészültem az utolsó adaggal (Irodalomtudomány és kritika 1945-től napjainkig), de egy évig csináltam (200 flekk), s közben sok minden rám gyűlt.

De hadd köszönjem meg előbb a balladákat. Az első példányt Csoórinál láttam (az Illyését), s úgy megkívántam, ahogy könyvet csak lehet. Egyszer aztán láttam egyet az Ilike asztalán is, s már latolgattam, lesz, ami lesz, ellopom. Mielőtt erre sor került volna, kiderült, hogy az enyém. Klári hagyta ott számomra. Gyönyörű könyv.

A „Korunk és a szociográfia” c. dolgozat ügyében írottakat megértettem, s azon leszek, hogy az Ady-ügyben tanúsított trehánytság ne bizonyuljon jellemzőnek. Munkám ugyan van dögvél, de annak a teljesítménynek az ismeretében, melyről leveled számot ad, szégyen volna panaszkodnom. A januári számotok önmagában is kivételes érték – de hogy a kézikönyvetek mennyi erőt és időt emésztetett, nagyon el tudom képzelni. A tüzetes bibliográfiának külön

is örülünk, s nem túlzok, ha írom, hogy sokan várjuk olyan izgalommal, mint a mienket. – Erről az utóbbiról csak annyit, hogy el is készült volna áprilisra, de egy nagy „felmérés” miatt fel kellett függeszteni a befejezés munkálatait. A felmérést magas fórumok irányítják, s célja egy a kritikáról kiadandó állásfoglalás. Így aztán – ahogy én megítélhetem – júniusnál hamarabb aligha kerül könyvünk a kiadóhoz.

Az én könyveimről azt írhatom, hogy a Kosztolányin most végzem a lektor által ajánlott javításokat, s év végén még így is megjelenhet. A tanulmánykötetet a Magvető mégiscsak kiadja. Csak 17 év lesz, de ez már biztos, már túl van minden buktatón. Ezen kívül júl.-ig meg kell csinálni Kosztolányit az „Arcképek és vallomások” sorozat számára is.

Remélem, holnap megkapom a Hajszálgyökereket, s Klári azt is vibeti. Ha Te elküldöd a Kányádi kötetét, szívesen veszem, s lehet, írok is róla valahová. S persze hogy érdekel a Láng–Veressmű is, de kifosztani nem akarlak. Majd elmegyek, s elhozom, ami hiányzik. – Úgy tervezem, hogy kora ősszel mennénk Végh Antival (neki van autója) és Kósa Lacival. Azért ősszel, hogy részt vehessünk a szilágysági rokonoknál esedékes szüreten. Amióta apám nincs, még becsesebbek számomra, s megígértem nekik, hogy elmegyek. Előbb azonban tennénk egy körutat, s ennek során Kolozsváron tisztelegnénk. Mivel 8–10 nap jut az egészre, elég feszesnek ígérkezik a program. – S Te mikor jönnél? Reméljük, Erzsébetet sem hagyod otthoz? – Hogy Pomogáts megy-e márciusban, nem tudom biztosan, de hogy készül, azt tudom. Klári pontosabbat mond majd.

Ezzel most befejezem, de lehet, hogy holnap az Int.-ben még írok hozzá. Ha nem, akkor Klári majd elmondja, amit még írhatnék. Így már csak a köszönetet ismétlem meg (a balladákért), és barátsággal köszöntöm Jánost, Láng Gusztit, tisztelettel Edgár bátyánkat, feleséged kezit csókolom, téged pedig öllelek

K. Feri

Ja igen! Mi van a Páskándi drámájával? Úgy tudom, innét (Kecskemétről) már megkapta a hivatalos leveleket arról, hogy előadnák, ha az ottaniak nem elleneznék. Ezt én intéztem Osztovit Leventével, aki dramaturgja a kecskeméti színháznak, Száraz Gyurka viszont Veszprémben és Békéscsabán tájékozódott, s úgy tudom, ő se sikertelenül. Klári erről is hozhatna valami hírt.

F.

A levélben többször is emlegetett „balladák” Kallós Zoltán gyűjtését, a Szabó T. Attila gondozásában 1970-ben kiadott *Balladák könyvét* takarja, illetve emeli ki; a bukaresti központú, erős kolozsvári szerkesztőségű, újonnan létesült nemzeti kiadónak, a Kritériumnak méltó indulása volt ez a külső megjelenésében is méltó kötet. (Szerkesztője Dávid Gyula, művészeti tervezője Deák Ferenc.) A bemutatandó Páskándi Géza-dráma pedig a *Vendégség*, amelyet a *Korunkban* közöltünk 1970 áprilisában. Nyár elején érkezik a következő levél.

1971. jún. 11.

Kedves Lajosom!

Úgy tudom, hogy Pomogáts Béla e hónap elején megy, s tőle nemcsak üzenhetek, de el is meséli, ami itt történt. A kézikönyv-fejezet (Irodalomtudomány és kritika a felsz.-től napjainkig) vitáján olyan ádázul tört rám Szabolcsi, hogy még Sötér is szembefordult vele. Az előbbi fel is vetette a bizalmi kérdést: vagy az ő elgondolása vagy a Kiss F.-é. De ez a kampány nem a vitán kezdődött, s míg a nektek ígért tanulmányt kellett volna írnom, már ehhez a vitához

készültem. A lényeg az, hogy a támadás bevességehez mérten elég jól megúsztam. De az egészet át kellett írnom. 200 oldal. Kicsinálta a kedvem meg a gyomrom. Mennyi okos dolgot művelhettem volna, míg ezzel vesződtem! De most már nem lebet kilépni a buliból.

Lajosom! Ne bidd, hogy az előbbiekkal elintéztnek vélem azt, amit nálatok elmulasztottam. Szavamra mondom, hogy kudarc így még nem gyötört meg, mint ez, hogy most sem válthattam be nálatok az ígéretem. Ha a gyomromban rág a szű, s szorítom a hasam, a nejem már így kérdi: „a Kántor-szű?” – Hát ez van, s többet most nem is írok. Csak bátortalanul arra kérnélek még, hogy ha megítélsz, bagyj rést a megigazulásra.

Ölel Kiss Feri

Ui. 1. A könyveket még akkor elküldtem Ilia Miskának. – 2. Az ItK nevében kérdem, nincs valami ItK-ba való tanulmányod? Lehetne valamilyen értékes levél, dokumentum-közlemény is.

F.

1971. július 20-án a jugoszláviai Orebićben feladott képeslapot hoz a posta; az ott üdülő Kiss Ferenc továbbra is lelkiismeret-furdalásos sorai alatt a frissiben indult szabadkai Üzenet szerkesztője, Dér (Dévavári) Zoltán kér erdélyi kéziratokat lapja számára.

Ugyanennek az évnek a végén, a borítékban küldött országházás karácsonyi-újévi üdvözlötet viszont egészében ide másolom, és mint a kommentárból majd kiderül, nem a személyes (családi) hiúság okán. Tehát:

Kántor Lajos tisztelői, a Hurál s önmaga nevében kíván jó karácsonyt s több remekművet az újesztendőben, mint amennyi pezsgőt Kolozsvárott gyártanak – Erzsébetnek pedig csak egészséget, mivel hogy Néki már minden megadatott: a legjobb férj, szép gyerekek s egy testvéri bódoló

Kiss Ferenc

Budapest, 1971. dec. 16.

Itt a „Hurál” szó igényel magyarázatot, az amúgy is feledékeny utókor számára. Egy koronatanút hívok segítségül (a megőrzött újságkivágás Kiss Feri 1972 júliusában dedikált magvetős tanulmánykötetéből, a *Művek közléről* lapjai közül kerül váratlanul elő): Für Lajos mondja el a Sinkovics Ferencnek adott interjúban (Sziszfuszi ország. *Magyar Hírlap*, 2008. szept. 20.), hogy mit jelentett, mit akart a „Hurál”, és ebben Kiss Ferencnek milyen szerepe volt. Für a hatvanas évek végén alakult kicsi körökről, asztaltársaságokról beszél, ha azt látta volna a hatalom, hogy ezek a csoportok kezdenek kapcsolatokat kiépíteni egymással, ha tehát fennállt volna a szervezettség, a mozgalmi jelleg veszélye, abban a pillanatban szétverte volna az egészet, úgy, ahogy van. Az ő asztaltársaságuk vicces nevet kapott, a mongolok parlamentjét nevezték eredetileg Nagy Népi Hurálnak. A budapesti Hurált nyolc-tíz ember alakította („a létszám később felszökött”), hetente találkoztak olcsó, de kulturált kocsmákban, éttermekben (így az Andrássy úti Ádám sörözőben). És most már nevekkel: „A prágai tavasz hatására alakítottuk a Hurált 1968-ban. Elsősorban írók, irodalmárok ülték körül az asztalt a nagy népi parlamentben, Kormos István, Nagy László, Fekete Gyula, Sánta Ferenc, Nagy Gáspár, néha-néha Csoóri. De ott volt Utassy József, Rózsa András, azaz az úgynevezett kilencek tagjai is. Aztán jöttek a határon túliak, például Páll Lajos, Páskándi Géza. És

voltak ott néprajzosok, történészek, sőt még egy újságíró is. Ide járt az MDF késői alapítói közül Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Kiss Gy. Csaba s jómagam is. A csoportot Kiss Ferenc irodalomtörténész és kritikus vezette.” És még egy fontos megjegyzés az interjúból, az idézett levelek vonatkozásában is, arról, hogy „mikor vált komollyá a dolog”. Für Lajos válasza. „Talán Ilia Mihály megjelenésével. Ő lett a *Tiszatáj* című folyóirat főszerkesztője 1971-ben, s egyszer csak megjelent a Hurál színe előtt, és felajánlotta számunkra a lap hasábjait. Hát persze hogy kaptunk rajta. Ilia három igen küzdelmes esztendő telt a *Tiszatáj* élén, aztán úgy rúgták ki, hogy lemondott.” (Nem folytatom az idézést, már csak azért sem, mert Kiss Ferenc 1985-ben bekövetkezett agyvérzése folytán a későbbi – politikai – történéseknek már nem lehetett személyes részese, noha korábbi szerepe – a nemzeti ügy vállalása, a határon túli magyarok gondjaival való törődés – alighanem ebbe az irányba mutatott volna...)

A közvetítés – a hetvenes évek elején vagyunk még – tovább követhető a levelekben. Találok egy vastag borítékot (feladó a *Kortárs* szerkesztősége), Kiss Ferenc *Hagyomány és mérték* című, 12 gépelt oldalnyi, tanulmány jellegű kritikájának másodpéldánya van benne, kíséző sorok nélkül. Az Újvidéken megjelent Bori Imre-kötet (*Hagyományaink*) adja az alkalmat a szerzőnek, hogy elgondolkodjon a vajdasági magyar irodalmi hagyományok jellegén és értelmezésükön, mértékletesen vitatkozva Borival a helyi jelentőségű és a közös (egyetemes magyar) értékeken. Bizonyára Feri küldte, küldette nekem a *Korunkhoz* (a borítéki címzés nem az ő írása). Részben erre a küldeményre is fényt vet az 1972. októberi levél, amely viszont más irányba is mutat. De előbb olvassuk – magyarul – Kiss Ferenc üzenetét. (Merthogy lesz belőle románul is.)

1972. okt. 15.

Kedves Lajosom!

Mióta megjöttünk, csak most jutok először lélegzethez, mert Komlós új könyvéről kellett sűrűn írnom, meg más hasonló teendők is vártak rám. Pedig biztos érdekel, hogy az állatokkal miként keltünk át. Nos, örömmel jelentem, hogy szerencsésen, de olyan izgalmak és röhögések közepette, hogy abból ragyogó groteszk darabot lehetne írni. Az Antal tragacsza természetesen kétszer is bedöglött, egyszer Zsibó közelében, egyszer Karcag alatt, de megint jött valaki, aki megcsinálta. Csak most látom, milyen istenkísértés volt vele elindulni.

Jelentem továbbá, hogy a csomagokat céljukhoz juttattam. A Kosztolányi-ügyben azonban még semmit se tettem, mert nem volt annyi időm, hogy Bakos Endréhez, akinél a anyag van, elmenjek. De ígérem, hogy nem felejttem el.

Válaszotokat a Héiben nagy élvezettel olvastam, s minden részletében kitűnőnek találtam. Kár, hogy a külföldi bírálatokra nem reflektáltatok részletesebben, így nem kapott kellő hangsúlyt az ügy „internacionális” jelentősége.

Nálunk a Borival való vitám sok értékes dicséretben részesült, s egy véres kontrát is kiváltott, még hozzá Lengyel Józsefből. Majd olvashatod. – Szóba került az Írószöv.-ben is, ahol Czine róttá meg, s ahol egyébként a Kossuth-díjra teendő javaslat volt napirenden. Déry, Sánta, Juhász, Örkény, Király az esélyesek.

Hát a Te könyved?

Tudod, hogy novemberben Debrecenben nagy Móricz-tanácskozást rendeznek? Szó lesz a hagyományok ügyéről is, tehát a próza lírai jellegéről való felismeréseid biztosan szőnyegre kerülnek. Király tartja az előadást. Nem hívtak meg?

Nagyon remélem, hogy a vendégjárás (tatárjárás) idénye Kolozsváron is lezárult, s kívánom is mind neked, mind Erzsébetnek, mert tudom, hogy mennyire rátok férne néhány hét nyugalom. Az a sejtésem, hogy én sem bírom évenként ismételni az erdélyi csavargást, s így a román bőripárt sem kell félteni a csódtól. – Fogalmam sincs, mi lesz a kecskéimmel, ha elkészülnek (3300 Ft.-ért), mert hogy rájuk lépni nem fog senki, az biztos. Bekecsnek nem valók, de nincs is kinek imponálni velük, így megmaradnak hozománynak. A nejem szerint azért vonzódom az ilyen torzonborz állatokhoz, mert nekem kevés a hajam. Ilyet is csak egy atavisztikus érzékek nélkül való urbánus mondhat. Szomorúbb, hogy a debreceni Biogál nem vállalta a hajnövesztő csodaszer gyártását. – De ne keseredj el, én végignézttem az osztrák–magyart, Véghanti-val jártam meg Erdélyt, mégis maradt hajam.

Szívességeitek sűrűn eszembe jut, s remélem, lesz még mód viszonzni. Addig is még egyszer köszönöm s kívánok mindnyájatoknak minden jót szeretettel

K. Feri

Két rövid megjegyzés a levélbeli utalásokhoz: a bukaresti magyar hetilapban, *A Hétben* társszerzőmmel, Láng Gusztávval közös cikkben válaszoltunk a romániai magyar irodalom történetét (1945–1970) ért kritikákra, támadásokra. A debreceni Móricz-tanácskozáásra pedig föltehetőleg azért protezsált volna engem Kiss Feri, mert még 1968-ban megjelentettem könyvecskémet *Vallomásos Móricz Zsigmond* címmel, alcíme pedig ez volt: Epika és líra határvidéken. (Levélből, élőszóban vitatkoztunk is „tétélelőről” a fő Móricz-szakértővel, Czine Mihállyal.)

A harmadik megjegyzés a Kiss Ferenc-levél utóéletéhez kapcsolódik. A Szekuritáté, a román titkosszolgálat bukaresti levéltárában őrzött megfigyelési dossziék – így az 1963-tól vezetett magamé – hozzáférhetővé válásával az igen tekintélyes terjedelmű iratok közt megtaláltam az idézett 1972. október 15-i levél két bekezdésének románra fordított változatát: a „csomagok” továbbküldését tartották érdemesnek beilleszteni aktáim közé és *A Hétben* írt válaszukra történő utalást, aláhúzva „a külföldi kritikákra való reflektálás” elmaradását. A hivatalos szerv egy mondatot fűz a levélrészlethez. „A levelet visszahelyezték a postai forgalomba.” Annyit még hozzáfűznék e mozzanathoz (amelynek később lesz folytatása), hogy tulajdonképpen meglepő, találkozásaink sűrűségéhez képest milyen kevéssé figyelt a Szekuritáté (akár a szerkesztőségünkben is bőven termő besúgói révén) a Kiss Ferencsel tartott baráti és szakmai kapcsolatunkra; az ő figyelmük középpontjába – ezt bőven tudnám bizonyítani – sokkal inkább Czine Mihály került, főként a *Valóságban* közölt, a romániai (erdélyi) magyar irodalomról írt tanulmánya révén. (Persze lehetséges, hogy a feltűnően hiányos dossziéből a Kiss Ferencet emlegető jelentések is valahol eltűntek.) A magyar titkosszolgálatok viszont éberebbek voltak e kapcsolat számontartásában. Ilia Mihály, illetve a „Subások” iratcsomójában nem csupán „A Román Szocialista Köztársaságban élő kapcsolatok” címszó alatt (például egy 1975. október 13-ai jelentésben) esik szó Ilia és az én „személyes találkozó”-imról, hanem egy hármasság is felrajzoltatik, ugyanis „A célszemély [Ilia Mihály] eddig felderített fontosabb kapcsolatait” közt feltüntetik Kiss Ferenc budapesti és Kántor Lajos román állampolgárt (az 1978. május 2-án kelt „Figyelési szempontok” lapján). És még egy éberségi dokumentum, korábról, az 1974. november 16-án, Kiss Pál r. őrgy. aláírásával olvasható jelentésből: a „Magyarországról történő kiutazások” során említetik, hogy „1973 nyarán dr. Ilia Kántor Lajosnál tett magán jellegű látogatást Kolozsvárott”,

a „Magyarországra történő beutazások” közt pedig ez található: „1974 júliusában turistaként több napot töltött Budapesten Kántor Lajos író, kolozsvári lakos. Megbeszélést folytatott dr. Czine Mihállyal, Csoóri Sándorral, Pomogáts Bélával és Kiss Ferencsel, valamint Kósa Lászlóval és Sánta Ferencsel.”

(Úgy is, mint – részleteiben ellenőrizetlen, de figyelemre méltó – érdekességet társítom ide a szekus besúgói jelentések közül bizonyos „Horea” tájékoztatóját 1976. december 23-áról, Kolozsvárról. Eszerint Gyarmathy Tamás mérnök, aki 1975-ben feleségül vette Páger Antal színész lányát, és így hivatalosan távozott az országból, meglátogatta a vele rokoni kapcsolatban levő „forrást”, vagyis az informátort, és rákérdezett: „Kántor Lajos kolozsvári író megbízható ember-e, vagy sem”. Horea kérdésére Gy. T. azt válaszolta, hogy a K. L. megbízhatóságára vonatkozó kérdés tisztázására még októberben Aczél György kérte meg – Gy. T. ugyanis Págeren keresztül van szoros kapcsolatban Aczéllal. Ugyanez a Horea-jelentés kitér az 1976. novemberi *Jelenkor*-ban közölt Kántor-féle útirajzra, amely K. L. magyarországi körutazásáról számol be, és ebben a következő személyiségekkel való találkozásait említi: Déry Tibor, Illyés Gyula, Nagy László, Szécsi Margit, Kiss Ferenc, Tüskés Tibor, Szederkényi Ervin. A besúgói jelentéshez csatolták a *Jelenkor* említett számát.)

Visszatérve a levelekhez, evezzünk békésebb vizekre. Kiss Feri 1972. decemberi üdvözlésében olvasom: „Jó lenne átruccanni a Páskándi-bemutatóra, de ember tervez, mások végeznek.” A *Tornyot választok* című (először ugyancsak a *Korunk*-ban megjelent) Páskándi-mű kolozsvári előadásáról van szó, 1973. április 4-én mutatták be Harag György kitűnő rendezésében.

1973 júliusában jön az újabb Kiss Ferenc-levél, egy író-társ (Szalay Károly) és családja erdélyi utazása érdekében szólítja meg feleségemet. Utazás a tárgya a következő soroknak is:

1974. szept. 22.

Kedves Lajosom!

Ha élünk, okt. 5-én útra kelünk. Akkor nap este érkezünk Székre, ott is bálunk, s másnap délután (kb. 15 órára) érkezünk Kolozsvárra. Négyen leszünk: Budai Ilonka férjestől és én a nejemmel. Nagy szívességet tennél, ha az egyik házaspárnak 6-án éjszakára szállást adnátok. A másiknak Lászlóffy Csabától kérek.

Másnap, azaz 7-én reggel továbbutazunk Sepsiszentgyörgyre. Egyebekről majd szóban. Addig is ölel Benneteket

Kiss Feri

Ui. Kérlek szépen, hogy a mellékelt cédulát add át Ritoók Jancsinak.

A tervezett látogatás megvalósult, a visszaútról is beszámol, anekdotikus részletezéssel, a levélíró. Az erdélyi irodalmi kapcsolatépítés azonban innen sem hiányzik.

1974. okt. 24.

Kedves Lajosom!

Előbb úgy volt, hogy Béla megy a TV-vel. Mint tudod, nem sikerült, így ezúton üzenem, hogy szerencsésen megérkeztünk. Tasnádtól hazáig fesztt esett, de más baj nem történt. A vámosok rendesek voltak. Különösen a román. Egyenesen az ülést nyitatta fel, de a bőrök láttán is

csak legyintett – a szaguk miatt raktuk oda. Láthatóan unta az esőt meg a fontoskodást. Nem így a magyar. Hetyke volt, mindentudó, fölényes és akadémikus. Kiszúrta a csempéket, mondván: építőanyagot hozni tilos. (Bundát keresett, s ingerelte, hogy buzgalma meddőnek bizonyult.) De ez nem építőanyag – fordítottunk a szón, hanem – s mondtuk, hogy mi. – Abból viszont csak 1 darab hozható. – Igen, de ez az egész együtt 1 darab – így Jóska – ha kell, itt a járdán összerakom. – Ne magyarázzon nekem, tudom én, és utoljára engedek el ilyet. Ezzel oszt eljöttünk. S várjuk a tulajdonost. Lehetőleg délelőtt, mikor magam vagyok itthon, s ide süt a nap. No, ne rémülj meg, csak tréfálok. Tiszteletteljes fogadásban lesz része.

Útközben sokat beszélgettünk az élményeinkről. A nők tüzetesen méltatták a Te türelmes és jó természeted, az Erzszi kedvességét s a fiaid. „Elég lebetett megszülni azt a két nagy kamaszt, még a csontja ropogását is hallom” – így én. „Ugyan Kiss Feri – így Ilonka – nem voltak azok ilyen nagyok.” Így társalogtunk; a Meszes tetején ettünk, testközelből fényképeztük a bivalyokat, végignéztük Ady iskolájában a tablókat, s aztán a rengeteg rokon szedett szét bennünket. Annyi tyúkot ettünk, hogy álmomban kukorékolok.

Itthon zajlik a kritikus konferencia (előrehozta), Kecskeméten a szociográfiáról tanácskoznak. Egyikre se mentem, mert még nem volt egy nyugodt napom, mióta megjöttünk, annyi teendő gyűlt a fejemre. Így a Te művedről is csak később írok. A Kocsis P. Bethlen Katáját viszont elolvastam, s a szerző tehetségéről ismét megbizonyosodtam, s ezt majd – tüzetes jegyzeteimmel – demonstrálok is. Azóta már Sipos A. le is fényképezte, s töprengek, melyik színésznőt tüntessem ki vele.

Lajosom! Ezzel én most be is fejezem. Gondolom: Béla megírta, amit tőle kérdeztél. – Csoóri igen örül, hogy nektek is tetszik a könyve. Efebér új támadását a (Hószakadás ügyben) valaki lefújta, a Látóhatár viszont lebozza az én irományom. A Kosztolányi részletet nem felejttem el. A kedvességeket még kevésbé.

*Mindőtöket ölel
Kiss Ferenc*

Két levelet rejt a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetét feltüntető boríték 1974 őszéről: Bán Imre gépelt szövegét, Kiss Ferinek címezve („Kedves Ferikém!”) és a címzett engem megszólító kísérő sorait. Az ügy: Kiss Ferenc ajánlotta Ritoók Jánosnak, szerkesztőségi főtítkárunknak, hogy a készülő Apáczai-számunkban Bán Imre tanulmányát közöljük. A közlés körüli bonyodalmakra utal a debreceni professzor így: „Én cikket soha senkinek nem ajánlottam fel. A kolozsváriak kérték tőlem. Meg is írtam nekik, hogy a dolgozat tartalma miatt bizonyos veszélyeket rejt. Kántor barátunk erre azt felelte, hosszas tárgyalások után, hogy közölni fogják. Ha nem érik meg az ottani illetékesek, hogy itt nem teológiáról, hanem nagyon érdekes filozófiáról van szó, akkor nincs mit tennem. Így az a nézetem, hogy az Apáczai-szám (Korunk) nélkül fog megjelenni.” Feri a levelében szabadkozik, amiért nem lehet meggyőzni Bán Imrét a változtatásról. (Az 1975. májusi számunk elég mutatós Apáczai-tömbjébe – amely Kós András szobrának reprodukciójával indult, és többek közt Bartalis János s a két Lászlóffy versét, Bretter György és Csetri Elek tanulmányát tartalmazta – Bán Imre írása nem került bele.)

Határon innen és határon túl a körülmények egyre kevésbé biztatók, különösen a romániai intézkedések (például az „idegenek” elszállásolásának szigorítása) akadályozták a kapcsolattartást. Erre is utal egy 1975. tavaszi Kiss Ferenc-levél, bár mi továbbra is igyekszünk úgy élni, mintha normális világ venne körül.

75. márc. 30.

Kedves Lajosom!

Rég készülök írni. Már „Az ir.[odalom] lépcsői” óta. Közben „A kritikus körei”-t is megolvastam. Nem is tudom melyikkel kezdjem. Álság lenne, ha tartanám magam a kronológiához, hiszen amit könyvemről írtál, közelebbi és forróbb élmény. Nagyobb jutalmat, mint a Bartóval összehasonlító passzus, nem is kívánhatok magamnak. Nem is jár ki, de az És meg az It nyegleségeiért nyilván kárpótolni akart Pallas Athene, s erre Téged szemelt ki. Jó érzés, hogy sok dolgod közt nem hátrítottad el. Csak ámulni tudok azon, hogy ebben az írásodban is mi mindenre terjed ki a figyelmed, hozzá a reflexiókból látszik, hogy nemcsak átpásztáztad a sok kört, de valamennyiben időztél is.

„Az ir. lépcsői”-ben a fogalmi hálózat újszerűsége tetszik, a láncolat, mely egymásba fűzi a jelenségeket, s hozzá a történeti folyamat rendje szerint. Amit bizonyítsz, igaz, de régi aggályom: kell-e még mindig bizonygatni humánnum és transzszilvanizmus, humánnum és politikum, szürrealizmus és népiség társulásának lehetőségét és értelmét – így a romániai m. ir. létét? Neked régi gondod ez, de félek, hogy beléje falazódol, s elvonja figyelmedet az új szempontoktól. Igaz, akad egy-két pályatárs, aki az avantgardot és a népiséget egymással szembeállítja, de ezek szélsőségek, nem alkotnak igazi közegellenállást, megcsalod tehát magad, ha azt biszed, dolgod e szélsőségek áthidalása. Németh László Bartók tanulmánya az értelmesebb „népiek” számára elméletileg is megoldotta a kérdést, hozzá fényesen, Nagy Lászlóék pedig a gyakorlatban már előbb és tanítható biztossággal, jelentőséggel.

Erről jut eszembe, hogy csöndes, szomorú volt a temetés [a Németh Lászlóé], s utána együtt búslakodott a sok ellentétől szabdalt társaság: Juhász, Kormos, Nagy L., Csoóri, Tolnai Ottó, Bori, Für L., Czine, Ilia, az asszonyok és e sorok írója. Utóbbi huzamosan társalgott nagy barátjával, Borival, s nem harapták át egymás torkát. Töletek senki sem volt ott, s ez sűrűn szóba is került. Az odautazást érintő új törvények szintén. S nem csak a mi köreinkben. Állandóan napirenden van, s kíváncsian várjuk, hogy alakul a gyakorlat?

Itt közben lezajlott a kongresszus, s vele majdnem párbuzamosan az irodalmi életben is történt egy s más, de hogy ezek tendenciát jelölnek-e, még nem tudható. Annyi bizonyos, a megjövendőlt rossz fordulat nem következett be, minden megy, mint eddig. A Miska [Ilia Mihály] lemondása súlyos veszteség, de meg lehetett volna spórolni. Nagy kérdés, milyen irányt vesz a lap, de hogy a színvonal esni fog, sajnos biztos. – Ez egy kicsit engem is letört, jelentkezett a filológus-szomjúság is, így lehet, hogy 1–2 évig hagyom az élő irodalmat.

Persze a csábítás most se kicsi. Nagy László például most közeledik fennállása félévszázados jubileumához, Király a Szovjet Kultúra számára íratott velem Németh Lászlóról. Az utóbbit majd elküldöm, mert sok mindent elmondbattam benne, amit máshol nem.

Az a jó, hogy az ember nincs egészen kiszolgáltatva az irodalomnak. Az este pl. meghallgattuk az új kolindát. Zelnikék, Kormos, Nagy L., Kodolányi Gyula (az Illyés veje), Csoóri, s valami mindig adódik, ami gyógyítja az ember rossz kedvét. A nagy gondok persze ettől még maradnak.

Sokat gondolunk Rátok. Ha csak 1–2 évig volna érvényben ez a rendelet – szoktuk mondani – tán baj se volna, Kántorék kipibennék magukat. De nem hisszük egy percre sem, hogy ilyen pibenésre vágytatok. Sajnálom, hogy a „Kosztolányi különvéleménye” is balul ütött ki, de nem lep meg. Valami steril elemzést kellett volna választanunk. Lényeg, hogy ne bánkódj nagyon, máskor majd bölcsőbbek leszünk.

Búcsúzik. Köszönöm szépen a könyveket, Erzsit, a gyerekeket csókoljuk, Csabáékat s a többi barátainkat szeretettel öleljük

K. Feriék

Sok kérés, sürgetés után végre volt Kiss Ferenc-kéziratunk *Korunkba* szánt közlésre: „Kosztolányi különvéleménye” az Ady-vitára utal, ám felsőbb szerveink, cenzoraink (?) ugyancsak „különvéleményt” fogalmaztak meg a közölhetőséget illetően. A kezemben egy „Goga” fedőnevű besúgó jelentése, 1975. október 22-éről. „Goga” tudatja a belügyi szervekkel, hogy Gáll Ernő (a főszerkesztő), Rácz Győző (főszerkesztő-helyettes) és én vitatkozunk „egy MNK-beli problémát tárgyaló anyagról”, amelyet elutasítottak. Én állítólag kijelentettem, hogy tárgyaltam „az anyagról” Gálfalvi Zsolttal és Hegedüs Lászlóval, akiknek nem volt kifogásuk sem Kosztolányi, sem Kiss Ferenc ellen, de nem tudják elfogadni a vitás szöveget; amire én hozzátettem, hogy mostantól semmit nem lehet írni Adyról, Móriczról, és hogy „ilyesmire nem jutottak a legvadabb korszakokban sem”. (Egy bizonyos százados megjegyzése a jelentés végén: Kántor Lajos vizsgálat alatt áll, az „anyagot” hasznosítani kell.)

Közben érkeznek a levelek, postai úton is.

75. máj. 2.

Kedves Lajosom!

Jelentem, hogy ismét ránk tört a hajdú-szenvedély, s arányaira jellemző, hogy Nagy László is betársult. A csapat tehát így fest: N. L., Kormos, Zelnik és e sorok írója.

Az adminisztráció természetesen az én dolgom, s mert nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy ez az út szerencsésen bonyolódjon le, jó előre zaklatom azokat, akik segíthetnek. Tőled azt kérném, hogy máj. 25-én éjszakára foglalj szállodát számunkra (tehát 4 főre, akik mind férfiak – állítólag) Kolozsvárott. Vásárhelyről érkeziünk 24-én, de egyenest Székre megyünk (táncház akkor van), s 25-én Kolozsváron lennénk, s másnap délután indulnánk haza.

Hogy éppen ekkor megyünk, abban nagy szerepe van annak, hogy Nagy L.-nak így jó, s mi szívesen igazodunk, ha ezzel azt nyerjük, hogy veliünk látja először azt és azokat, akiket látni érdemes. Veletek – gondolom – 25-én este találkozhatnánk.

Különbem nincs valami nagy kedvem: Juliska szanatóriumában, a dolgaimmal elmaradtam, de ezt az utat nem hagyhatom ki.

Szívésséged köszönöm, s Székre menvén felbúvlak, hogy hol lesz a szállásunk.

Ölel K. Feri

Boríték nélküli, kézből kézbe továbbított levél, pár hónappal a sikeres (Nagy László naplójában is megörökített) látogatás után:

75. szept. 27.

Lajosom! Illyés beteg volt, s mióta jobban van, hallgat. Pedig üzentem neki. Nem könnyű őt sürgetni, s ha az első jelentkezésre nem reflektál – nem is szoktuk. Nagyon bánt, mert biztosra vettem, s ígértem, hogy sikerülni fog. Ha nem sikerül, nem én leszek az oka.

A Koszt.-dolgozat talán hosszú egy kicsit. Ha nem fér bele a keretbe, a húzás gyötrelme Rád marad. Talán a példák ritkíthatók a legkönnyebben. Ezt sem csinálom máskor, de nem emlékszem, milyen terjedelemben állapodtunk meg.

Egyebekről majd Pista mesél. Ölel mindkettőtöket

K. Feri

Újabb karácsonyi üdvözlő, galambokkal, népi motívumokkal – és fontos, irodalomtörténeti jelentőségű közlésekkel, kérdésekkel (a borítékon 1975. december 23-ai kolozsvári pecsét).

Lajosom, Kedves!

Remélem, azóta megérkezett az Öreg írása? Esküszöm, nem miattam késett. S végül, mikor ráállt, olyasmiket mondott, amiből nagyon kevés jelenhetett volna meg. Csoórral gyöt-rődtünk, mi legyen?, hiszen azt hittük, mi csak emlékeztetjük (készültem hozzá alaposan) a kapcsolatokra, s aztán ő megírja. Közben Ti telefonáltatok, Ő felhívott engem: „Még mindig nem írtad meg?” Kétségbe voltam esve. Végül Sanyi meg Flóra néni együttesen meggyőzték, hogy azt, amiket mondott, csak ő írhatja meg. Én elviszem – ajánlottam. De jobbnak látta postán küldeni. És a félreértés is eloszlott, de addig meg voltam rémülve. – Ez a summája az ügynek. Üzentem többektől közben is, hogy mi van, tehát hidd el: ilyen dolgokban lelkiismeretesebb vagyok, mint bármiben. Máskor talán evidensebben fog ez megmutatkozni. – A minap mutatták be a „Csillag a máglyán”-t. A siker rendkívüli. Az írószövetségi vitán az urbánusok vitték a szót: a himnikus elragadtatás jegyében. Mi hallgattunk.

A Rózsadombon gyakran idézgetjük a tavaszi kirándulást, s tervezzük, hogy megismételjük. Persze kevesebb programmal. Addig a Jézusra bízunk Benneteket, legyen jó Hozzátok, s vigyen szerencsés új esztendő.

Szeretettel

K. Feri

Az „Öreg”, azaz Illyés Gyula írása: *Gaál Gábor madártávlatból*. Kiss Ferenc fáradozása ugyanis – és Csoóri Sándor segítségével – eredményesnek bizonyult, kérésünket teljesítette Illyés, és ajánlott levélben (budapesti pecsét: 1975. november 18.) elküldte a szerkesztőség címére, nevemre a félévszázados történetre visszatekintő, ünnepi *Korunk Évkönyvbe* (1976) szánt emlékezését. Éppen csak beleolvasva a 35 évvel ezelőtti Illyés-szövegbe, átemelek ide két mondatot (ezek talán a jelenhez is szóltak): „Miképp végezte célja megközelítéséért Gaál Gábor a mozgó jégtáblákon ezt a nem mindennapi korcsolyázást – azt mi távolból nem láttuk. Csak azt, hogy szívósan, mesterien csinálta.” Illyés mellett – az egykori Korunk-munkatársak közül – Déry Tibortól is sikerült kéziratot szereznünk évkönyvünkhöz. Más kérdés, hogy a kor kényszerítette feltételek közt a két emlékeztető-köszöntő méltatlan környezetbe került, mert időközben Nicolae Ceaușescu üzent a folyóiratnak az évfordulón, elnöki rendelettel magas érdemrendet is kiutalt a *Korunk*nak, a szerkesztőség köszönete pedig ugyancsak az évkönyv elejére tétetett – azután jöhettek csak az írók (Geo Bogza, Déry, Lászlóffy Aladár, Illyés, Méliusz)...

1975 végén még történt valami, amit ugyancsak rég vártunk: megjelenhetett a *Korunk*ban Kiss Ferenc írása *Kosztolányi, a kritikus* címmel (méltó tálalásban, nyolc nyomtatott oldalon a főlaptestben). A decemberi lapszám a 90 éve született Kosztolányi Dezsőre emlékezik. Egy kedves színes rajzot, a bukaresti költőnőtől kapott, kisgyereket ábrázolót ragasztva rá kartonlapra, Feri regisztrálja az eseményt:

76. febr. 15.

Lajosom, Kedves!

V. Porumbacu-tól kaptam ezt a rajzot. Kosztolányit fordít, majd – tanácsért – megkeres Téged is. Finom, kedves bölg. Örülök, hogy munkatársatok lettem. A honoráriumot majd tavasszal elköltöm. Addig, ha nem őrizhető, vedd magadhoz. – Gusztival, sajnos, nem találkoztunk – nagyon ügyetlenül szerveződött a szilveszteri buli. Amit nem én intézek, az így sül el. A tavalyi utat – kb. abban az időben – megismételjük. Persze, jóval kevesebb programmal és km-rel. Szováta lesz a szállásunk. Addig még írok. – A vitáink zajlanak, sőt most kulminál a meccs: Illyés is közelbarcot vállalt Faragó provokációja miatt. („Beszéljünk jelenidőben”) Túléljük.

Sokat gondolunk Rátok, s ölelünk Benneteket

K. Feriék

Nem olvasható ki a postai pecséten csak a XII. 15., keltezés pedig nincs a sorok fölött-alatt, de feltételezem, hogy 1976 decemberében íródott az a képeslap, amely egy zsúpfődeles házat ábrázol. A szöveg ehhez igazodik:

A Jézusok ilyen házakban születnek, s ha urbánus lelked ez bántaná, akkor engeszteljenek meg a virágok, melyek csak kinyitnak tán, „ha már itt a tél”? – Lapodat megkaptam, s tenisz-partnered, ha a koszorúk terbe alatt meg nem rokkann, elmondja, ami ide már nem fér.

Ha én „újdondász” lennék, most kiadnám a Domokos összes műveit K. L. előszavával. De kocsisnak is régi vagyok, már nagyapám parádéskocsis volt. A minap ennek ellenére összetörtem a szekér elejét. (Más hibájából.)

Nektek viszont karambol nélküli új évet kíván szeretettel

K. Feri

A teniszpartner, aki koszorúit nem ezen, hanem az irodalmi (drámaírói) pályán szerezte, Kocsis István. Aztán a másfél hónapja öngyilkos lett Szilágyi Domokos összes verseinek kiadását emlegeti Kiss Feri, előszavammal. Két év múlva, *Kényszerleszállás* címmel, valóban kiadta a Kriterion Sz. D. összegyűjtött verseit, a bevezetőt én írhattam (*Szilágyi Domokos játékai*).

1977. február 23-án részvétnyilvánító levelet küld Feri, Édesanyám halála alkalmából; és ugyanitt jelzi Száraz Gyurival közös utazásukat, érkezésük időpontját. Utazási tervhez kapcsolódik a Glatz Oszkár Önarcképével küldött, apró betűkkel sűrűn teleírt lap is, évődéssel és szomorúsággal.

Lajosom, nem azért küldöm ezt a lapot, hogy „avantgard” festőid a rajztudás fontosságára emlékeztesse, hanem hogy jelentsem: a kirándulás ismét elmarad. Sajnos. S hozzá miattam. Nincs útlevelem, azaz be kellett adnom, hogy anyámhoz ablakot adjanak. Anyámtól nemrég – késve – jött a befogadó, s okt. 1-ig el kell készülnie, mert később több ok folytán már nem mehetek. Hallom a szeptember szép volt Felétek. Szomorú vagyok, s nem csak én. Sokat gondolunk Rátok, különféle találkozókon elsősorban Rátok – volna mit beszélniük. Megkezdődik az egyetem is. Úrisen, milyen szépek és fiatalok! Erzsit s Téged a régi szeretettel ölel

K. Feri

Bp. 77. szept. 15.

A hetvenes évekből már csak egy 1978. decemberi üdvözetet találok, 1980. azonban újabb szakmai kérdések, könyvek, tervek sorolását hozza.

1980. jan. 26.

Lajosom, Kedves!

Minek a szerénykedés, kétség, aggodalmak? – kérdezhetném Ady után szabadon. A Kántor-nagyüzem létfontosságú. Nagyon jó, hogy magtárba kerül, amit időről időre öröl. A „Korváltás” méltó a címéhez: része egy korváltásnak és sáfára. Kritikus ennél többet miért akarna? Tudomány? Azt hiszem, szakmánkban a fogalom tartalma nem ugyanaz, mint a matematikában, bár vannak, akik nem akarják látni a különbséget. Csődjük most kezd nyilvánvalóvá válni.

Remélem Kocsisunk megnyugodott elsőprő felszólalásod után? Valamit tán én is hozzátehetnék, de nem szeretném Szilágyi Pistáékat terbelni. Még tűnődöm. Olga meséli, hogy tréfálkozását nemigen értetted, de én megmagyaráztam neki, hogy tréfálni hol s hogyan lehet.

Közben 2 hetet a Rodope tetején káprázatos napfényben és tündöklő hóvilágban töltöttem. A végén még egészen ottragadok. Ott tudják jól gyógyítani az űzött filo- szokat.

Könyvedet köszönöm, folyamatos alkotókedvedet töretlenségét csudálom, s kívánom, engedjenek tovább örölni az isten malmai.

Szeretettel

Kiss Feri

1980. márc. 10.

Kedves Lajosom! Mint látod, ma kellene odaérnie a Kocsis-cikknek, de az üzenetet a múlt héten, a levelet nem sokkal utána kaptam meg. Semmi lehetőségem nem volt, hogy néhány nap alatt elkészüljön s oda is érjen. Pedig ezúttal az előbbtől nem is féltém, mert vannak készre fogalmazott céduláim. Elküldhettem volna az Utunknak is, de hívatlanul én nemigen szeretek jelentkezni. Kivált olyan helyeken, ahonnan, ha elutasítanának, bántana. Az És-től nem venném rossz néven.

A Nagy L. kötet bizony szép vállalkozás lehetne. A segítségre természetesen számíthatasz, csak írd meg, mi kell. Margit – sajna – belevadult a nagy szerepbe, de a Ti dolgotoknak ez nem árt. A „Fönnnek a barangok...” itt rövidesen újra megjelenik, de a legutóbbi nagy gyűjteményben (a 3 kötetesben, amely 1978-ban jelent meg) a „...barangok” anyaga is benne van.

Ami a mózesek és Attilák mértékét illeti, az aligha érinti a „létfontosságú” műhelyek tekintélyét. Látod, az És mit műveltet Efebérpálival? Elmúlik. Gáll Ernő Pandorája s néhány baráti sora kárpótolhat sok mindenért. Hát maradjunk ennyiben. Pistának dolgáról végleg lekéstem? Nem ígérkezik valami új lehetőség?

Ölel Benneteket

K. Feri

1982 őszére jelent meg Nagy László *legszebb versei* címmel a bukaresti Albatrosznál (a volt Ifjúsági Kiadónál) a szerény külsejű, de nagy népszerűségű sorozatban a válogatás, amelyhez Kiss Feri segítséget ígért, és nyilván segítséget is adott. Aztán rosszabb idők következtek, s a jelek szerint levelezésünk is akadozott. A decsi népviseletbe öltözött, pártás lány mosolya tulajdonképp nincs összhangban a mi hangula-

tunkkal, ideát és odaát. Jelzésértékű az is, hogy a képeslapot hozó borítékra Feri már Ugocsa Ferencet ír, és talán a hatóságok megtévesztése végett nem otthoni címét adja meg, hanem az Irodalomtörténeti Intézetét, pontosabban a Ménesi út 13-at. 1984 elején érkezett szöveg:

Úgy igaz, mint írod, Lajosom! Néha üzeni kellene. Mióta Laci fiad érettségi tudósítását megkaptam, folyton készülök hosszú levélre. Műveid (Forrás, Új Tükör) is bujtogatnak, mert olvasni azért olvasunk. S tudunk is többet a kelleténél. Átutazóban A. Jóska is megpihent itt néhány órát, ráfért a pihenés. -

Ez az év bizony elég eseménydús volt, jó, hogy elmúlt. Legjobb volna visszabújni az „összejt-be”. Tegnap szilvesztereztünk, sajnos már Gyula bácsi nélkül. Sanyinak meg a torka dagadt be, de majd kinyílik ismét. Barátaid itt jártak, álmuk talán nem volt könnyű, de sokat láthat-tak, hallhattak.

Milyen jó volt, mikor az ember csak nyergelt, tankolt, s már Csucsra felé ügethetett. Ter-vezzük most is folyton, s reméljük, nem marad ter. Sokat gondolunk Rátok, remek fiadra, Ernőékre, s kívánjuk, ússza meg egészséggel ezeket a hideg beteket. A borom kiforrt, a szat-mári kolbász megérkezett, Ti is érkezhettek.

Szeretettel

K. Feri

Bp. 1984. I. 1.

A hidegre, a betegségekre történő utalások hidegháborús viszonyokra is engednek következtetni. Nálunk szigorodik a postai küldemények szűrése, sűrűsödik a besúgói há-lózat, szaporodnak a fenyegető jelentések – ezekről nyilván Kiss Feri is tud, a Nagy Népi Hural, illetve az alakuló magyarországi ellenzék (az így-úgy utódformációkban) tudomást szerez. Finom utalások találhatóak az eddig megtalált utolsó levélben is, ame-lyet Kiss Feri bácsiként ír alá, minthogy a címzett a már szintén érettségiző kisebbik fiunk, István. Azt gondolom, ez a levélszöveg is megérdemli az utókori (közösségi és szakmai) figyelmet.

1984. június 21.

Kedves István!

Meghívóid a ballagásotokra megkaptam, és elérékenyülve olvastam a verseket, osztály-társaid nevét. Bizony az lett volna az igazi, ha kocsiba ültem volna, s irány Cluj-Napoca. De ezt az ingerem sok minden keresztezi, sok megfontolás tartja mélybűtött állapotban. Már mi-kor Atyád és Ernő bácsi jókívánságait megkaptam, egész közel álltam abhoz, hogy útnak ered-jek. Mint mikor az ember testvére üzen. Mióta anyám meghalt, még égetőbbnek érzem ezt a hiányt.

Fényképedről ítélve azóta is bornemissza sportember vagy, s látván a román futballistákat a tv-ben, pl. Bölönit, többször gondoltam rá, hogy rövidesen Te is a nagyvilág színe elé kerülsz. Megírhattad volna, hogy merre pályázol most, túl az érettségin. És Lacival mi lett?

Az én fiam változatlanul zenél, de már inkább az unokámban gyönyörködöm, aki Kiss Ana és kétéves, de felér egy leánygimnáziummal.

Szüleidet sokat emlegettük mostanában, mert Kocsis P. bátyád kint járt Szentendrén, s mind a cseresznyém, mind a borom tőrhetőnek találta. – Ősztől már Szegeden tanítok – állítólag –, tehát

közelebb leszünk egymáshoz, s egy kis ménesi borra átruccanok, ha lehet. Remélem, új tanulmánykötetem is vihetem, ami nélkül – olyan régen ígérem – nem állhatok Ernő bácsi színe elé.

Persze így is sok hír ér ide Rólatok, s naponta szóba is kerültök, de remélem, a nyár meg hozza a személyes találkozás örömet is. Addig is kívánunk Mindnyájatoknak egészséget, s mindent, ami ehhez kell

Szeretettel
Kiss Feri bácsi

A levelek végére (?) érve, már csak a szálak elvarrása marad. Ide tartozna még – noha nem én vagy egyik családtagom volt a címzett 1984 novemberében, hanem Gáll Ernő –, hogy a nyugdíjba küldött főszerkesztőnek írja Kiss Feri: „Persze, tudtuk, hogy visszavonultál (a rossz hír gyorsan jár), és ismertük nagyjából az előzményeket is. Jó olvasni, hogy Te is úgy érzed: nincs vége. Érvényesnek vélem ezt arra a munkára is, amit Te végeztél. Nem ismeri a kultúra természetét is, aki azt hiszi, hogy tendenciává izmosodott szellemi folyamatok le- és fölváltásokkal kiiktathatók. Lajoséknak azonban nagyon nehéz lesz még egy darabig.” (A továbbiakban említi a Bethlen Alapítvány közeli megvalósulását, Iliát, Csoórit, Für Lajost, a *Tiszatáj*at.) – Az új főszerkesztő, Rácz Győző bizony tovább nehezítette az amúgy is nehéz Korunk-éveinket.

Kiss Ferencet betegsége nehéz periódusában meglátogattuk egyszer a Kútvölgyi úti kórházban, ő nemigen tudott még beszélni (az agyvérzés következtében), csak énekelni; én talán elmondtam, hogy a vízilabdás István orvosnak tanul, Laci pedig filmesnek készül. Feri viszonylagos gyógyulása eredményeként pedig – a köszöntők, az őt ünneplők széles körében (1998-ban?) – az Írószövetségben láthattuk egymást.

De még a diktatúrák „boldog” korából őrzöm kritika- és tanulmánygyűjteményét, amelyet '84 júniusában ígért, és 1985 januárjában „testvéri szeretettel” ajánlott nekünk. Ebben a könyvben együtt van a levelek sok-sok szereplője, Kosztolányitól Illyés Gyuláig, Németh László, Nagy László, Kormos Pista, Csoóri Sándor, Utassy József meg Budai Ilona. A kötet címe: „*Fölrepülni, rajban...*”

KÁNTOR LAJOS (1937) irodalomkritikus, művészetkritikus. A kolozsvári *Korunk* című folyóirat volt főszerkesztője.